

Ἰωάννης Πρωτοψάλτης ὁ Τραπεζούντιος

Σύμφωνα μὲ γνωστὴ μαρτυρία Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, ὁ ἐν λόγῳ Ἰωάννης «Τραπεζούντιος ἦν [...] χρυσοχόος τὸ κατ' ἀρχὰς γενόμενος· εἶτα τῷ Παναγιώτῃ μαθητεύσας, καὶ ἅπαντα τὰ τότε σωζόμενα μουσικὰ ποιήματα ἐκδιδάχθεις ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἱκανῶς ἐπιδοὺς εἰς τὴν Μουσικὴν, ἐψηφίσθη Λαμπαδάριος, τῷ διδασκάλῳ συμψάλλων· ὃν καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ διεδέξατο, Πρωτοψάλτης γενόμενος. Ἐμέλισε δὲ τὰ πασαπνοάρια προτροπῇ Κυρίλλου Πατριάρχου κατὰ τὸ αἴψινζ' ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ». Πρόκειται, ἀναμφίβολα, γιὰ μιὰ σπουδαιοτάτη μουσικὴ φυσιογνωμία, ποὺ δεσπόζει στὰ μουσικὰ (καὶ ὄχι μόνον) πρᾶγματα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ὅλον σχεδὸν τὸν 18^ο αἰῶνα. Ὑπῆρξε (ὅπως προσημειώθηκε) μαθητὴς, ἀλλὰ καὶ κύριος συνεχιστὴς τοῦ ἔργου τοῦ γνωστοῦ πρωτοψάλτη Παναγιώτῃ Χαλάτζογλου. Στὸ σχετικὸ πηγαῖο ὑλικὸ (μουσικὸ καὶ μὴ) μαρτυρεῖται διαδοχικὰ ὡς δομέστικος (πρῶτη μνεΐα τὸ 1727), λαμπαδάριος (1728-1734/1736) καί, στὴ συνέχεια, πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, θέση στὴν ὁποία φαίνεται ὅτι ἀνῆλθε (καὶ παρὰ τὰ γραφόμενα ἀπὸ τὸν Χρυσάνθο καὶ ἄλλους ἱστορικοὺς τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς) πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ δασκάλου του καὶ πρωτοψάλτη Παναγιώτῃ Χαλάτζογλου (ποὺ πέθανε τὸ 1748). Ἦδη ἀπὸ τὸ ἔτος 1743 αὐτομαρτυρεῖται ὡς πρωτοψάλτης, στὸν κολοφῶνα ιδιόγραφῆς του Ἀνθολογίας [βλ. κώδικα Ἀγίου Στεφάνου 52, φ. 486^ο: Ἐτελειώθη ἡ παροῦσα ἀσματομελιρρύττοφθογγος βίβλος, ἣτις παπαδικὴ τοῖς ἀρχαίοις κέκληται, διὰ χειρὸς ἐμοῦ ἰωάννου πρωτοψάλτου· ἐν ἔτει αἰψμγῷ μαρτίῳ], ἐνῶ τὴν ἴδια μαρτυρία καταγράφει καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1745, σὲ ἄλλον αὐτόγραφο τοῦ κώδικα [Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων 572 (Οἰκηματάριο Ἰω. Κλαδᾶ): Ἐτελειώθη τὸ παρὸν βιβλίον παρ' ἐμοῦ Ἰωάννου πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας ἐν ἔτει αἰψμε' μαῖῳ]. Εἶναι γνωστὰ καὶ ἄλλα μουσικὰ χειρόγραφα του (συνολικὰ ὀκτώ), βάσει τῶν ὁποίων τεκμαίρεται καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ κωδικογραφικὴ του δραστηριότητα, ποὺ ἄλλα μὲν φιλοπονήθηκαν ἐνῶ ἦταν ἀκόμη λαμπαδάριος [βλ. κώδικες: Μεγίστης Λαύρας Μ 93 (Ἀνθολογία τοῦ ἔτους 1728), φ. 422^ο: Εἴληφε τέλος ἡ παροῦσα ἀσματομελιρρυτοφθογγος βίβλος, ἣτις παπαδικὴ τοῖς ἀρχαίοις κέκληται, παρ' ἐμοῦ λαμπαδαρίου Ἰωάννου ... ἐν ἔτει αἰψηκ' Ὀκτωβρίου ις'. Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων 323 (Ἀνθολογία τοῦ ἔτους 1734): + Ἡ παροῦσα βίβλος ἐγράφη παρ' ἐμοῦ Ἰωάννου λαμπαδαρίου ἐν ἔτει αἰψλδ' ἰανουαρίῳ. Δοχειαρίου 342 (Οἰκηματάριο Ἰω. Κλαδᾶ τοῦ ἔτους 1734), φ. 89^ο: ἡ παροῦσα βίβλος, ἐγράφη παρ' ἐμοῦ Ἰωάννου λαμπαδαρίου τῆς μεγάλῃς Ἐκκλησίας:- ἐν ἔτει - αἰψλδ' ἀπριλλίῳ], ἄλλα δὲ κατὰ τὴν περίοδο τῆς πρωτοψαλτίας του [βλ. κώδικες: ΒΚΨ 72/222 (Ἀνθολογία τοῦ ἔτους 1766: Τὸ παρὸν ἐγράφη παρ' ἐμοῦ, πρωτοψάλτου Ἰωάννου τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, τῷ αἰψστ' ἔτει, ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ). Ἰβήρων 1157 (Ἀνθολογία τοῦ ἔτους 1769: Ἐγράφησαν ὑπὸ Ἰωάννου πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, ἐν ἔτει αἰψξθ', μηνὶ Ἰουνίῳ)]· ὁ τελευταῖος κώδικας, μάλιστα, γράφεται λίγους μόλις μῆνες πρὶν τὸν θάνατο τοῦ Ἰωάννη (γεγονὸς ποὺ ἀποδεικνύει πῶς παρέμεινε ἀκμαῖος μέχρι τὸ τέλος τῆς ζωῆς του), ἐφόσον σώζεται [στὸ χειρόγραφο ὑπ' ἀριθμὸν 1 τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Στιχηράριο Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν τοῦ

ἔτους 1771), φ. 440^η, σημείωση σύμφωνα με τὴν ὁποία ὁ Ἰωάννης πρωτοψάλτης φέρεται ὅτι «ἐκοιμήθη κατὰ τὸ αἴψο' ἔτος» (πρᾶγμα ποὺ σημαίνει πὼς ἡ γέννησή του πρέπει, μᾶλλον, νὰ ἐγχρονισθεῖ στὶς ἀρχές τοῦ 18^{ου} αἰώνα).

Στὸ ξεκίνημα τῆς ἐπαγγελματικῆς του σταδιοδρομίας, καὶ πρὶν ἀσχοληθεῖ ἀποκλειστικὰ μετὰ τὴ μουσικὴ ἢ καὶ παράλληλα μετὰ τὶς ἀμιγῶς μουσικὲς του δραστηριότητες, ὁ Ἰωάννης φαίνεται ὅτι δοκίμασε τὴν τύχη του καὶ σὲ ἄλλα ἐπιτηδεύματα. Γιὰ παράδειγμα, πιθανολογεῖται βέβαια (μέσω σχετικῶν σωζόμενων ἐπιστολῶν) ὅτι ὁ Ἰωάννης εἶχε σχέσεις τόσο μετὰ τὸν γνωστὸ δάσκαλο Μακάριο Καλογερά τὸν Πάτμιο (ποὺ πεθαίνει στὶς 17 Ἰανουαρίου τοῦ 1737), ὅσο καὶ μετὰ κάποιον ἱερομόναχο Τρύφωνα ἀπὸ τὸ Μέτσοβο (ὁ ὁποῖος σπούδασε, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ στὴν Πάτμο): αὐτοὶ οἱ συσχετισμοὶ μᾶλλον ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἰωάννης μαθήτευσε στὴν Πατριάδα Σχολή, ἐνῶ ἔχει ἐπίσης παρατηρηθεῖ εὐστοχα ὅτι στὴν ἴδια Σχολή «περὶ τὰ τέλη τῆς ΙΖ' ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος ἐδιδάσκετο καὶ ὁ πατριάρχης Κύριλλος», ὁπότε ἀμφότεροι «ἐκεῖ διδασκόμενοι συνέδεσαν φιλίαν, καὶ ταύτης ἀποτέλεσμα, διατηρηθείσης καὶ κατόπιν ἐπὶ μακρόν, ἣν ἡ εἰς τὸν Ἰωάννην ἀνάθεσις τῆς ἐντολῆς τῆς ἐξηγηματικῆς γραφῆς μουσικῶν τινῶν μαθημάτων». Νὰ σημειωθεῖ, ἐπιπλέον, ὅτι τὰ τεκμήρια βάσει τῶν ὁποίων ἀξιολογοῦνται οἱ παραπάνω σχέσεις καὶ ἡ πιθανὴ παρουσία καὶ μαθητεία τοῦ Ἰωάννη στὴν Πατριάδα Σχολή σώζονται στὸν κώδικα Ἰβήρων 136, ἓνα χειρόγραφο ποὺ περιέχει ἐπιστολὲς τοῦ Μακαρίου Πατμίου ἀλλὰ καὶ λοιπῶν μαθητῶν τῆς Πατριάδας Σχολῆς, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ἀρκετὲς ἐπιστολὲς τοῦ ἰδίου τοῦ Ἰωάννη· μάλιστα, ἔχει ἤδη ἀποδοθεῖ στὸν Ἰωάννη καὶ μία τῶν περιεχομένων ἐκεῖ ἐπιστολῶν, ἀπευθυνόμενη σὲ κάποιον Γεώργιο, ἡ ὁποία εἶναι γραμμένη σὲ ἕμμετρο λόγο (κυρίως σὲ δεκαπεντασύλλαβους στίχους), ἐνῶ καὶ οἱ καταληκτικοὶ προσδιορισμοὶ τοῦ χρόνου γραφῆς τῆς καὶ τῆς ταυτότητας τοῦ ἐπιστολογράφου δίδονται μέσω αὐτοσχεδίων τροπαρίων, προσομοίων κατὰ τὰ αὐτόμελα Οἶκος τοῦ Εὐφραθά καὶ Τῶν οὐρανίων ταγμάτων, ἀντίστοιχα:

*Τῷ λογιωτάτῳ Γεωργίῳ τὴν ἀρμοδίαν καὶ προσήκουσαν προσαγόρευσιν
μετὰ τοῦ ἐν Χριστῷ ἀσπασμοῦ ἀπονέμω.*

*Ἰδὼν ἐμπόνως ἀδελφὲ Γεώργιε καὶ ταύτην
ἐπιστολὴν τὴν ρυπαρὰν δευτέραν τὴν ἀξίαν,
τῆς σῆς ἀρίστης καὶ ἀγαθῆς ἐπιστολῆς τῆς πάνυ
τῇ σῇ μου λογιότητι πέπομφα χαρμοσύνης.
Εὖγε τῆς σῆς ἐπιστολῆς, ἣν φιλοπόνως ἄγαν,
ἀτθίδι διαλέκτῳ τε καὶ τῇ σοφῇ ξυνέσει
ἐνθέρμως συγγραψάμενοι αὐτὴν καὶ ἐλλογίμως,*

ἐπαίνοις παρ' ἀξίαν τε καὶ ἀληθείας ἄπο
τὰ κατ' ἐμὲ ἐκτρώματα πάννυ δεινῶς ἐπήνεις·
καὶ μὴ μου, λογιώτατε βραδύτητ' ἐγκαλέσης,
οἶδας γάρ, ὦ ἀδελφέ, οἷα κακὰ εἰργάσατο,
ἡμῖν πανώλη ἡ δεινὴ καὶ μάχαιρα ὀξεῖα,
ἀτόμως ἀποκόπτουσα, πᾶσαν ζωῆς ἀξίαν·
ἐν δυστυχίᾳ πολλοστῇ, ἐν βλάβῃ ἀνηκέστῳ,
ἡμᾶς τοὺς τριπαντλήμονας αὐτὴ ἡ τρισαθλία
πολλῶ τῷ μέσῳ, ἐν πολλῶ ὑπέβαλλε τῷ τάχει·
γυμνοὺς, ἐρήμους, ἀπόλεις, καθέστηκε παντλήμῳ,
τοῖς πέριξ ἐνδεέστατοι τυγχάνομεν οἰκοῦντες,
πεῖνῃ τε, δίψῃ καὶ αὐτῆς μάστιγι ἀργαλαΐᾳ
πρεπόντως μαστιγούμεθα ἀναισθητοῦντες ὅλως.
Τίς οὕτως ἀδαμάντινος, σκληρότερος σιδήρου,
ὃς οὐκ ἀφίησι κλανθμούς, καὶ οὐχ ἡμᾶς δακρύει;
Σπούδαζε τοίνυν οἷς αὐτὸς ἐγὼ τε ἐπιστέλλω,
παῖζε καὶ τὰ τῆς μούσης σου αὐτῷ ἰδίῳ μέτρῳ,
πρέσβυς γενόμενος ἀεὶ Παρθένῳ τῇ ἀγίᾳ,
Παρθένῳ τε ἀγάμῳ τε, στάμνῳ, χρυσῇ λυχνίᾳ,
ἀφλέκτῳ βάτῳ, τῇ τὸ πῦρ ἐν τοῖς ἐγκάτοις σχοῦσῃ·
καὶ τὸ αὐτὸ τοῖς πέρασιν ἀνέδειξε κυρίως·
πρὸς ταύτη δέ σου δέομαι, Χαράλαμπον τὸν θεῖον,
θεῖον ἱερομάρτυρα καὶ ποταμὸν πολύρρουν,
οὗ τὰ ὀρμήματα τρανῶς εὐφραίνουσι τὴν πόλιν,
πόλιν τῷ ὄντι τὴν ἡμῶν ἐλεεινὴν κ' ἀθλίαν,
παῦσαι τὴν καθ' ἡμῶν ὀργὴν τὴν πανδικαιοσύνην,
ἣν καθ' ἡμῶν ὁ Κύριος ἐπήγαγεν εὐσπλάγχυνος,
καὶ τὴν πανώλην τὴν δεινὴν ἀσθενειῶν τὸ κέαρ,
Ὑδραν τὴν πολυκέφαλον, σφίγγα τὴν θανασίμην,
ἄλλην Μεδούσαν τὴν δεινὴν, τὴν ὄφεις τε κομῶσαν,
Κέρβερον τὴν τρικέφαλον τρίαριναν Ποσειδῶνος,
ἡμῶν μακρὰν τῶν ταπεινῶν, ποιήσοι ὅσον τάχος,
ἧς γαίης ἀπολαύσωμεν, κἂν τῆς τῆς οὐρανίου·
ἀμήν, ἀμήν, ὦ εὐσπλαγχνε Χριστέ μου, ποιητά μου,
ἀμήν, ἀμήν, ὦ πάναγνε, πρεσβείαις Χαραλάμπους.

Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ

Ἐπτακοσιοστῷ, πρὸς τούτοις καὶ χιλίῳ, ἔτει τῷ σωτηρίῳ, γαμηλιῶνος
πρώτῃ, Δολιαν' εὐρισκόμενος.

Τῆς ὑμετέρας ἐλλογιμότητος

Τῶν οὐρανίων ταγμάτων

Οἶδας, ὦ φίλε ἑταῖρε, ἐμὲ τὸν γράψαντα, τὴν κλήσιν Ἰωάννην, ἱερῶν ἀναγνώστην, πολίτην με τελοῦντα ἐλεεινῆς καὶ ἀθλίας Τριπόλεως, ὃς τὴν χορείαν ἅπασαν τῶν μαθητῶν χαιρετῶ ἐπαγαλλόμενος.

Λέξοις πρὸς τούτοις τῷ Δήμῳ, ὃς προσφιλέστατος διατελεῖ τυγχάνων, ὁ γεννάδας ἐκεῖνος, πολλὴν μοι τὴν πικρίαν καὶ ὀδυρμὸν ἢ αὐτοῦ προεξένησε, τῷ ταπεινῷ καὶ ἀπόρῳ ὄντι δεινῶς, ἀφασία ἢ ἀδόκιμος.

Ἄν ὄντως ὁ παραπάνω (ἐμφανῶς «παραδεικνὺς ἡμῖν καὶ τὴν κλίσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν Μουσικὴν καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἱερὰν ὕμνογραφίαν») Ἰωάννης, ὁ αὐτομαρτυρούμενος ὡς «ἱερῶν ἀναγνώστης» καὶ «πολίτης ἐλεεινῆς καὶ ἀθλίας Τριπόλεως» (τοῦ Πόντου), ὁ ὁποῖος κατὰ δήλωσή του συντάσσει τὴ συγκεκριμένη ἐπιστολὴ τὸ ἔτος 1700, «Δολιαν' εὐρισκόμενος», ἂν ὄντως ταυτίζεται μὲ τὸν μετέπειτα ὁμώνυμο πρωτοψάλτη, τότε ὄχι μόνον προστίθενται ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες στὰ δεδομένα τοῦ βίου του, ἀλλὰ καὶ ἡ παραπάνω ὑποτεθεῖσα χρονολογία γέννησής του πρέπει νὰ μετατεθεῖ τουλάχιστον μιὰ δεκαπενταετία νωρίτερα.

Πλέον βέβαιη εἶναι, πάντως, ἡ ἤδη προμνημονευθεῖσα μαρτυρία τοῦ Χρυσάνθου (ποὺ τὴν ἐπανέλαβαν καὶ ἄλλοι ἱστορικοὶ) ὅτι ὁ Ἰωάννης «κατ' ἀρχὰς ἐγένετο χρυσοχόος». Σχετικὴ μὲ αὐτὴν τὴν ἐνασχόλησή του μὲ τὸ ἐμπόριο φαίνεται ἐπίσης νὰ εἶναι καὶ ἡ σαφῶς μαρτυρημένη θητεία του ὡς καπικεχαγιά τόσο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ὅσο καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας. Ἡ παλαιότερη σχετικὴ μαρτυρία ἀνάγεται στὸ ἔτος 1752, ὅταν ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Σίλβεστρος ἀναφέρει σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχου Κύριλλο τὰ ἑξῆς: «...ἐφάνη εὐλογον τῆς παναγιότητός του [...] νὰ διορίσῃτε ἀντὶ τοῦ θανόντος ἡμετέρου καπικεχαγιά κὺρ Μάρκου, καπικεχαγιαὶν τὸν μουσικολογιώτατον πρωτοψάλτην κὺρ Ἰωάννην [...] ὑπάρξαντά ποτε καὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου χρησιμώτατον καπικεχαγιαὶν [...] καὶ λοιπὸν ἅς εἶναι τουτέστιν ἡ μουσικολογιότης του εἰς τὴν ὑπουργίαν ταύτην [...] καὶ θέλει ἔξει παρ' ἡμῶν διὰ τὸν κόπον του ἐκεῖνο ὅπου καὶ ὁ πρὸ αὐτοῦ μακαρίτης ἐλάμβανε ἰράτι...». Πράγματι, στὴ διασωθεῖσα ἀλληλογραφία τοῦ πρωτοψάλτη Ἰωάννη μὲ τὸν Πατριάρχου Ἀντιοχείας Σίλβεστρο (1726-1766), ποὺ καταχωρίσθηκε σὲ αὐτόγραφο τοῦ τελευταίου κώδικα ἐπιστολῶν, ἐντοπίζονται ἱκανὲς ἐπιστολὲς ἀμφοτέρων (ὅλες χρονολογούμενες κατὰ τὸ ἔτος 1753), ὅπου συζητῶνται θέματα τῆς δικαιοδοσίας καὶ τῶν ἀρμοδιοτήτων του, ἐνῶ τοῦ παρέχονται καὶ οἱ σχετικὲς ὑποδείξεις. Σύμφωνα μὲ τὰ γραφόμενα τοῦ ἐξονομασθέντος Πατριάρχου Ἀντιοχείας, ὁ «Γιαννάκης καπικεχαγιαὶς τοῦ πατριάρχου Σιλβέστρου ὑπεδείχθη ὡς τοιοῦτος παρὰ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου καὶ τοῦ Χατμάνου Γεωργίου, πενθεροῦ τοῦ βοεβόδα Ματθαίου Γ. Γκίκα. Διεδέχθη ἐν τῷ ὑπουργήματι τοῦ

καπικεχαγιά τοῦ πατριάρχου Σιλβέστρου τὸν Μάρκον, χρηματίσας καὶ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως Καπικεχαγιάς [...] καπικεχαγιάς τοῦ Σιλβέστρου ἐχρημάτισε μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ πατριάρχου ἐκείνου. Ἐπὶ διαδόχου τοῦ Σιλβέστρου, τοῦ Φιλήμονος, ἔλαβεν ἐξοφλητικὸν τῆς δοσοληψίας τῆς γενομένης καθ' ὅλα τὰ ἔτη τῆς ὑπηρεσίας του ὡς καπικεχαγιά τοῦ Σιλβέστρου». Στὴν ἴδια ἀλληλογραφία, «ὁ Σίλβεστρος ἀποκαλεῖ τὸν Γιαννάκην τέκνον ἀγαπητὸν τοῦ Κυρίλλου» [πρβλ. π.χ.: «...ἰδοὺ ὁποῦ γράφομεν τῷ κοινῷ κατὰ πνεῦμα υἱῷ ἡμῶν Κυρίτζη Γιαννάκη...»· ἢ: «...ἐπαραγγείλαμεν τὸν ἡμέτερον καπικεχαγιάν, πνευματικόν της τέκνον καὶ πρωτοψάλτην Κυρίτζη Ἰωάννην, εἰς ὅτι ὑπὲρ συστάσεως τοῦ θρόνου μας ἤθελε τὸν προστάξῃ νὰ νενύσῃ προθυμότατα, καὶ νὰ παρασταθῇ μὲ ἴδια μας ἔξοδα, ὅπου θέλομεν ἀποκριθῇ...»], ἐνῶ ἔκδηλη εἶναι καὶ ἡ μεταξὺ τους οἰκειότης [βλ. π.χ.: «Τιμιώτατε καὶ μουσικολογιώτατε ἡμέτερε καπικεχαγιά κύριε κυρίτζη Γιαννάκη, υἱὲ ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος, χάρις εἴη σοι καὶ ἔλεος ἀπὸ Θεοῦ, καὶ παρ' ἡμῶν ἡ πατρικὴ εὐχὴ καὶ εὐλογία, οὗ δεόμεθα ὑπὲρ υἱείας καὶ σωτηρίας της»]· ἐπιπλέον, οἱ συγκυριακὲς ἀναφορὲς στὴν οἰκογένεια τοῦ Ἰωάννη [βλ. π.χ. ὅσα γράφει ἀφενὸς μὲν ὁ Ἰωάννης (: «...παρακαλῶ τὸν Ἅγιον Θεὸν εἰς ὀλίγας ἡμέρας νὰ τὴν ἀπολαύσω διὰ νὰ εὐφρανθῶ **πανοικεῖ**...»), ἀφετέρου δὲ ὅσα τοῦ ἀπαντᾷ σχετικὰ ὁ Σίλβεστρος (: «Τιμιώτατε καὶ μουσικολογιώτατε ἡμέτερε καπικεχαγιά Κυρίτζη Ἰωάννη, υἱὲ ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος, εὐχόμεθά σοι **πανοικεῖ** καὶ εὐλογοῦμεν δεόμενοι τοῦ Παναγάρχου Θεοῦ ὑπὲρ τῆς καλῆς υἱείας εὐτυχίας καὶ σωτηρίας της...»)], ἀποτελοῦν ἐδῶ τὴ μόνη ὑπάρχουσα ἔμμεση μαρτυρία σ' αὐτὴ τὴ διάσταση τῆς προσωπικῆς ζωῆς τοῦ πρωτοψάλτη. Τέλος, εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι στὴν ἴδια αὐτὴ ἀλληλογραφία Ἰωάννη-Σιλβέστρου μνημονεύεται καὶ ἀπὸ τοὺς δύο ἕνας ἀκόμη «κυρίτζης Γιαννάκης», ποὺ εἶναι χρυσοχόος καὶ ἐτοιμάζει μιὰν «κορώναν» (προφανῶς ἀρχιερατικὴ μίτρα) γιὰ τὸν Σίλβεστρο [ὁ Ἰωάννης π.χ. γράφει: «...τὴν κορώναν τὴν δουλεύει ὁ κυρίτζη Γιαννάκης ὅμως τῶρα ἀπόθανεν ἡ γυναῖκά του καὶ λυπεῖται...»· καὶ ὁ Σίλβεστρος, ὁμοίως, σημειώνει: «... τὸν χρυσοχόον κυρίτζη γιαννάκη εὐχόμεθα καὶ εἰπέ του τὴν κορώναν νὰ τὴν στολίσῃ εἰς τόπον τῶν πετράδων μὲ κάποια ὑέλιναν ποικιλόχροα ὠραῖα νὰ τ' ἀρέσουν καὶ γνωρίζω δὲν εἶναι τῶρα καιρὸς νὰ ζητοῦμε λίθους τιμῆς, ἀλλ' οὔτε συμφέρουν, ἅς τὴν τελειώσῃ, καὶ λάβετέ την εἰς χεῖράς σας πληρώνοντες τὰ ἔξοδα καὶ τὸν κόπον του μέχρι ὀβολοῦ καὶ ἅς ἔχῃ τὴν εὐχὴν ...»]· ἔτσι, ἂν ἡ ἀρχικὴ πληροφορία τοῦ Χρυσάνθου (ὅτι ὁ Ἰωάννης «κατ' ἀρχὰς ἐγένετο χρυσοχόος») δὲν εἶναι ἐσφαλμένη, θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὴν πρώτη τέχνη τοῦ πρωτοψάλτη συνέχισε ἴσως κάποιος ὁμώνυμος πολὺ κοντινὸς του συγγενής.

Τὸ μουσικὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη εἶναι ἐξαιρετικὰ σημαντικόν. Ἐχει μελοποιήσει πέντε πολυελέους (τρεῖς συνθέσεις Δοῦλοι, Κύριον, μία σὲ ἦχο α' καὶ δύο σὲ ἦχο δ', καὶ δύο συνθέσεις Λόγον ἀγαθόν, σὲ ἦχους δ' καὶ πλ. α'), ἐννέα κρατήματα γιὰ τὸν πολυέλεο Δοῦλοι, Κύριον Παναγιώτου τοῦ νέου Χρυσάφη σὲ ἦχο α' (ὁκτὼ γιὰ τοὺς ἰσάριθμους πρώτους στίχους τοῦ πολυελέου καὶ ἓνα γιὰ τὸ καταληκτικὸ θεοτοκίον μάθημα τῆς ἴδιας συνθεσης), ἕξι πασαπνοάρια τοῦ ὁρθοῦ (τρεῖς συνθέσεις σὲ ἦχο α', ἐκ τῶν ὁποίων μία χαρακτηρίζεται μέγιστη, καὶ ἄλλες τρεῖς σὲ ἦχους β',

δ' καὶ βαρύ), μιὰ Τιμιωτέρα σὲ ἦχο λέγετο, ὁκτὼ Δοξολογίες κατ' ἦχον, ἓνα Εἰσοδικό, *Δεῦτε προσκυνήσωμεν*, σὲ ἦχο β', δύο κυριακὰ κοινωνικά (στοὺς ἦχους α' καὶ β'), πέντε κοινωνικά τοῦ ἑνιαυτοῦ (*Εἰς μνημόσυνον*, στοὺς ἦχους α', γ' καὶ βαρύ, *Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι*, σὲ ἦχο βαρύ, καὶ *Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν*, σὲ ἦχο πλ. α'), ἓνα καλοφωνικὸ εἰρμό, *Παιδοτόκον παρθένον τις ἤκουσεν*, σὲ ἦχο γ', πέντε κρατήματα γιὰ καλοφωνικοὺς εἰρμούς (στοὺς ἦχους α' [δύο συνθέσεις], δ', πλ. α' καὶ πλ. δ'), ἓνα μάθημα στὸν ἅγιο Διονύσιο τὸν ἐν Ὀλύμπῳ, *Ὁ νοῦς σου ταῖς νεύσεσι*, σὲ ἦχο δ', τὸ κοντάκιο τοῦ Μεγάλου κανόνα, *Ψυχὴ μου, ψυχὴ μου*, σὲ ἦχο πλ. β' καὶ τὸ ὁκτάηχο δοξαστικὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, *Θεαρχίῳ νεύματι*. Ὁ ἴδιος ἔχει ἐξηγήσει ἓνα ἀλληλουϊάριο σὲ ἦχο πρωτόβαρυ, σύνθεση τοῦ Θεοδούλου μοναχοῦ· ἔχει, ἐπίσης, συντάμει συνθέσεις τοῦ Ἰωάννου Γλυκέος (τὰ λειτουργικά τῆς Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου, σὲ ἦχο β' καὶ πλ. α', ἀντίστοιχα) καὶ τοῦ Ἰωάννου Κλαδᾶ (τὸ Χερουβικὸ καὶ τὸ Κοινωνικὸ τῆς Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων, σὲ ἦχο πλ. β' καὶ α', ἀντίστοιχα). Ὅλες οἱ συνθέσεις του, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξήγηση καὶ οἱ συντμήσεις ποὺ ἐπιχείρησε, γνώρισαν πολὺ μεγάλη διάδοση, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του καὶ ἐφεξῆς, καὶ συνετέλεσαν καθοριστικὰ στὴ διαμόρφωση τοῦ νέου (συντομότερου καὶ ἀπλούστερου) μουσικοῦ ὕφους τῆς παράδοσης τῆς Κωνσταντινούπολης, ποὺ ἀπὸ τὸν 18^ο καὶ ἐξῆς ἐπικράτησε (καὶ ἐπικρατεῖ ὡς σήμερα) στὸν ψαλτικὸ χῶρο. Ἡ ἴδια ἀνάγκη «ἀπλοποίησης» τῶν ψαλτικῶν δεδομένων πρυτάνευε γενικὰ στὴ μουσικὴ σκέψη τοῦ Ἰωάννη· ὁ ἴδιος, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Χρῦσανθος, «ἔλεγε φανερῶς, ὅτι ἔπρεπε νὰ σηκωθῇ ἀπὸ τὰ ποιήματά των ἐκείνη ἢ διὰ τὸ πολυχρόνιον δυσκολία τῆς διδάξεως καὶ μεταδόσεως τῆς Ψαλμωδίας (καθ' ὃ ἴσως ἐγίνετο μιμητὴς τοῦ διδασκάλου του Παναγιώτου, ἂν ἴσως συνειθίζωσι τὰ ἦθη τῶν διδασκάλων νὰ μεταβαίνωσιν καὶ εἰς τοὺς μαθητάς) καὶ νὰ συστηθῇ σύστημα χαρακτηρῶν ἀπλούστερον, μεθοδικώτερον καὶ στοιχειῶδες, δι' οὗ νὰ εἶναι δυνατόν νὰ γράφηται κάθε εἶδος μελωδίας, καὶ νὰ μεταδίδωται ἀπαρασαλεύτως. Ὅθεν ἐν ἔτει αψνζ', ὅταν ὑπὸ τοῦ φιλομούσου Κυρίλλου, τὰ τῆς Πατριαρχείας τότε δι' ἰθύνοντος πηδάλια, προετράπη μετ' ἐπιμονῆς ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν πασαπνοαρίων, πολυελέων, δοξολογιῶν, καὶ κοινωνικῶν, κτλ, μετεχειρίσθη τρόπον τοῦ γράφειν, ὅστις εἶναι διάφορος τοῦ παλαιοῦ καὶ κλίνει εἰς τὸ ἐξηγηματικόν, καὶ ἐστάθη αὐτὸς ἡ ρίζα τοῦ ἐξηγηματικοῦ τρόπου, ὃν μετεχειρίσθη ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Πέτρος». Αὐτὴ ἡ ἐνασχόλησή του μὲ τὴν περαιτέρω ἀνάλυση τῆς ψαλτικῆς σημειογραφίας, μαζί μὲ τὸ πολὺ σημαντικὸ (καὶ καινοφανὲς ἀπὸ αἰσθητικῆς-μουσικολογικῆς ἀποψης) μελοποιητικὸ του ἔργο, ἔχει καθιερώσει τὸν Ἰωάννη ὡς ἓνα μεῖζον κεφάλαιο στὴ συνολικὴ ἱστορία τῆς ψαλτικῆς τέχνης· τὸ ἐπισημαίνει χαρακτηριστικὰ καὶ ὁ Μ. Χατζηγιακουμῆς: «κατὰ τὴ μεγάλη διαδρομὴ τῆς ψαλτικῆς του σταδιοδρομίας συνέχισε τὴν παράδοση τοῦ διδασκάλου του, τὴν ὁποία ἐσταθεροποίησε καὶ καθιέρωσε ὡς τὸ πρότυπο ψαλτικὸ ὕφος τοῦ καιροῦ του [...] τὸ σημαντικότερο γιὰ τὸν

Ἰωάννη πρωτοψάλτη παραμένει ἡ ἀποφασιστικὴ συμβολὴ του στὴ διαμόρφωση τῆς ἀναλυτικῆς γραφικῆς παράστασης τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν καὶ στὴ δημιουργία τῶν βασικῶν προϋποθέσεων ποὺ ὀδήγησαν τὸ πρόβλημα πρὸς τὴν ὀριστικὴ λύση του. Ἦδη πολὺ ἔνωρις (πρὶν ἀπὸ τὸ 1728) ἐξήγησε, τρίτος μετὰ τὸν Μπαλάσιο καὶ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριαρχὴ Ἀθανάσιο τὸν Ε', τὸ γνωστὸ ἀλληλουάριο σὲ ἤχο βαρὺ τοῦ Θεοδούλου. Καὶ εἶναι ἀκριβῶς ἡ δική του ἐξήγηση ποὺ ἐπικράτησε στὴ χειρόγραφη παράδοση ὡς τὴ μεταγραφὴ τοῦ Χουρμουζίου καὶ τὶς ἔντυπες δημοσιεύσεις. Ἀλλὰ τὸ κυριότερο στὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι ὅτι κατὰ τὴ σύνθεση τῶν δικῶν του μελῶν, κατὰ τὴ δεύτερη πατριαρχεῖα τοῦ Κυρίλλου τοῦ Ε' (1752-1757), χρησιμοποίησε «τρόπον τοῦ γράφειν, ὅστις εἶναι διάφορος τοῦ παλαιοῦ καὶ κλίνει εἰς τὸ ἐξηγηματικόν». Ἔτσι, ὁ Ἰωάννης ἐγκαινιάζει ἀποφασιστικὰ τὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἀναλυτικὴ ἀπλούστευση τῆς σημειογραφίας καί, ὅπως λέει χαρακτηριστικὰ ὁ Χρῦσανθος, «ἑστάθη αὐτὸς ἡ ρίζα τοῦ ἐξηγηματικοῦ τρόπου, ὃν μετεχειρίσθη ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Πέτρος». Μὲ τὸν Ἰωάννη πρωτοψάλτη, καὶ στὴ συνέχεια μὲ τὸν Πέτρο τὸν Πελοποννήσιον, τὸ μεγάλο αὐτὸ πρόβλημα ἀποκτᾷ τὶς βάσεις γιὰ τὴ λύση τῆς ὀριστικῆς μεταρρύθμισης τοῦ 1814».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀναστασίου Γρηγορίου Γ., *Τὰ κρατήματα στὴν ψαλτικὴ τέχνη*, Ἀθήνα 2005, σσ. 370-372.
Ἀναστασίου Γρηγορίου Γ., «Τὰ Πασαπνοάρια τοῦ Ὁρθρου ὡς καλοφωνικὲς συνθέσεις· σκέψεις ποὺ γεννιοῦνται γιὰ τὴν σκοπιμότητα τοῦ καλοφωνικοῦ μέλους γενικότερα», *Byzantine Musical Culture. First International Conference-Greece 2007. With the organisational collaboration and support of the European Art Center (EUARCE)*, Paeanea 2009, pp. 124-143 (βλ. κυρίως σσ. 126, 129, 132). Ἀραμπατζόγλου Γενναδίου, μητροπολίτου Ἡλίουπόλεως καὶ Θείρων, *Φωτίειος Βιβλιοθήκη*, ἤτοι ἐπίσημα καὶ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα καὶ ἄλλα μνημεῖα σχετικὰ πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, μετὰ γενικῶν καὶ εἰδικῶν προλεγομένων, μέρος δεύτερον, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1935, σσ. 53, 55, 58, 63-67, 173-178, 180-184. Γεδεῶν Μ. Ἰ., «Πρωτοψάλται τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 4 (1884), σσ. 644-646. Γεδεῶν Μ. Ἰ., «Λόγιοι καὶ σχολαὶ τῆς ἸΗ' ἑκατονταετηρίδος», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 9 (1889), σσ. 327, 332. Γκέρτσμαν Εὐγενίου, *Τὰ ἑλληνικὰ μουσικὰ χειρόγραφα τῆς Πετρονπόλεως. Κατάλογος, τόμος Α'*, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ρωσσίας, ἐν Ἀγία Πετρονπόλει 1996, σ. 621. Γκέρτσμαν Εὐγενίου, *Τὰ ἑλληνικὰ μουσικὰ χειρόγραφα τῆς Πετρονπόλεως. Κατάλογος, τόμος Β'*, Βιβλιοθήκη τῆς Ρωσικῆς Ακαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, *Τὸ Ἀρχεῖον τῆς Ρωσικῆς Ακαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν*, Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου, Ἑρμιτάζ, ἐν Ἀγία Πετρονπόλει 1999, σσ. 485-486. Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, συνταχθὲν μὲν παρὰ Χρυσάνθου Ἀρχιεπισκόπου Διρραχίου τοῦ ἐκ Μαδύτων, ἐκδοθὲν δὲ ὑπὸ Παναγιώτου Γ. Πελοπίδου Πελοποννησίου, διὰ φιλοτίμον συνδρομῆς τῶν ὁμογενῶν, ἐν Τεργέστῃ [...] 1832, σσ. XXXVII (σημ. γ'), XLVIII-XLIX (§ 75). Πατρινέλη Χρ. Γ., «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Α' Πρωτοψάλται, λαμπαδάριοι καὶ δομέστικοι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (1453-1821)», *Μνημοσύνη* 2 (1969), σσ. 76-78, 84, 88 [=Patrinelis Christos, "Protopsaltae, Lampadarii, and Domestikoi of the Great Church during the post-Byzantine Period (1453-1821)", *Studies in Eastern Chant* 3 (1973), pp. 153-154, 161, 165]. Πολιτάρχη Γ. Μ., *Ὑμνογράφοι καὶ μελωδοὶ [...]*, [Ἀθῆναι 1980], σσ. 58-63. Πολίτη Λίνου-Πολίτη Μαρίας, «Βιβλιογράφοι 17^{ου}-18^{ου} αἰῶνα. Συνοπτικὴ καταγραφὴ», *Δελτίο τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου* 6 (1988-1992), σ. 485. Σοφianoῦ

Δημητρίου Ζ., *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων*, τόμος Γ', *Τὰ χειρόγραφα τῆς μονῆς ἀγίου Στεφάνου*, Ἀθῆναι 1986, σσ. 134-141. Στάθη Γρ. Θ., *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Ἁγίου Ὁροσ. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁροσ.*, τόμος Α', Ἀθῆναι 1975, σσ. 435-437. Στάθη Γρ. Θ., *Ἡ δεκαπεντασύλλαβος ὕμνογραφία ἐν τῇ βυζαντινῇ μελοποιίᾳ καὶ ἔκδοσις τῶν κειμένων εἰς ἓν Corpus*, Ἀθῆναι 1977, σ. 122. Χαλδαιάκη Ἀχιλλέως Γ., *Ὁ πολυέλεος στὴν βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ μελοποιία*, Ἀθῆναι 2003, σσ. 459-460, 776-781, 817-846. Χατζηγιακουμῆ Μανόλη Κ., *Μουσικὰ χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1832)*, τόμος πρῶτος, Ἀθήνα 1975, σσ. 303-305. Χατζηγιακουμῆ Μανόλη Κ., *Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς 1453-1820. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα 1980, σσ. 43, 93 (ὑπόσημ. 202-208), 157-158, 159-160. Χατζηγιακουμῆ Μανόλη Κ., *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἄλωση (1453-1820). Σχεδιάσμα ἱστορίας*, Ἀθήνα 1999, σσ. 68-70, 147 (ὑπόσημ. 202-208).

ΑΧΙΛΛΕΥΣ Γ. ΧΑΛΔΑΙΑΚΗΣ